ZAMONAVIY O‘ZBEK NASRIDA NEOMIFOLOGIZM VA ZAMONAVIY AFSONA POETIKASI(Isajon Sulton asarlari misolida)

Muxtorova Rayxon Ali qizi
Tadqiqotchi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23102588

Annotatsiya. Ushbu tezisda zamonaviy o‘zbek nasrida neomifologik tafakkurning namoyon bo‘lish shakllari Isajon Sulton ijodi misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda mifologik syujetni tayyor holda takrorlash emas, balki qadimiy ramz, arxetip va folklor kodlarining zamonaviy insonning ma’naviy izlanishlari bilan qayta semantizatsiyalanishi asosiy mezon sifatida qaraladi. Adibning “Boqiy darbadar”, “Ozod” va “Bog‘i Eram” asarlarida vaqtning chiziqli emas, aylanasimon va xotiraviy shaklda qurilishi, yo‘l, bog‘, sahro, chegaraviy makon kabi timsollarning insonning ichki holatini ifodalovchi poetik vositaga aylanishi yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy afsona poetikasining qahramonning o‘zlikni anglash jarayoni, tarixiy xotira va axloqiy tanlovni badiiy umumlashtirishdagi vazifasi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: neomifologizm, zamonaviy afsona, arxetip, mifopoetika, badiiy vaqt, ramziy makon, folklor kodi, Isajon Sulton, zamonaviy o‘zbek nasri.

KIRISH

XXI asr o‘zbek nasrida insonning ruhiy olami, tarixiy xotira va zamonaviy hayotning murakkab ziddiyatlarini ifodalash uchun an’anaviy realizm bilan bir qatorda ramziy, mifopoetik va falsafiy tasvir usullaridan foydalanish kuchaydi. Bunday jarayon adabiyotda neomifologizm tushunchasini alohida ilmiy muammo sifatida o‘rganishni taqozo etadi. Neomifologizm qadimgi mifni aynan takrorlash emas; aksincha, uning obrazlari, motivlari va strukturaviy kodlarini yangi tarixiy-ma’naviy vaziyatda qayta talqin qilishga asoslanadi. Adabiy asarda mifologik shakl zamonaviy insonning qo‘rquvi, yolg‘izligi, izlanishi, o‘zligini anglash ehtiyoji va axloqiy mas’uliyatini umumlashtiruvchi estetik vositaga aylanadi (4).

Isajon Sulton nasri aynan shu jihatdan e’tiborlidir. Uning asarlarida voqelik bir qatlamli emas: real hodisa ortida ramziy ma’no, kundalik hayot ortida tarixiy xotira, individual taqdir ortida esa umuminsoniy savollar turadi. “Boqiy darbadar”da darbadarlik motivi insoniyatning uzluksiz ma’naviy qidiruvi bilan tutashsa, “Ozod”da yo‘l va sinov modeli qahramonning ichki kamoloti bilan bog‘lanadi; “Bog‘i Eram”dagi bog‘ timsoli esa ideal makon haqidagi qadimiy tasavvurlarni zamonaviy ruhiy ehtiyoj bilan birlashtiradi (1,2,3). Shu sababli adib ijodini neomifologik poetika nuqtayi nazaridan tahlil qilish zamonaviy o‘zbek nasridagi yangi badiiy tendensiyalarni aniqlash imkonini beradi.

ASOSIY QISM

Neomifologik asarda mifologik unsurlar dekorativ vazifa bajarmaydi. Ular asarning semantik tuzilishini boshqaradigan ichki mexanizm sifatida ishlaydi. Isajon Sulton nasrida bunday mexanizm, avvalo, badiiy vaqtning tashkil etilishida ko‘rinadi. Real voqealar ketma-ketligi ko‘pincha xotira, tush, rivoyat, ichki monolog yoki tarixiy assotsiatsiya bilan uziladi. Natijada vaqt faqat “oldin–hozir–keyin” tartibida emas, balki bir-birini aks ettiruvchi ma’naviy qatlamlar ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Bu esa qahramonning individual hayotini kengroq tarixiy va metafizik kontekstga olib chiqadi (1,4).

“Boqiy darbadar” asaridagi markaziy obrazning kuchi ham uning konkret shaxsdan ko‘ra kengroq ma’noni anglatishidadir. Darbadar qahramon doimiy harakatda bo‘lgan, ammo ichki manzilini topishga intiladigan inson timsolidir. Yo‘l bu yerda geografik masofa emas, balki ong va vijdon sinovidir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Qahramonning bir makondan boshqasiga o‘tishi ma’naviy holatlarning almashinuvi bilan uyg‘unlashadi. Shu tariqa “yo‘l” arxetipi zamonaviy odamning o‘z maqsadi va qadriyatlarini izlash jarayoniga ko‘chiriladi. Adib mifologik kodni bevosita izohlab bermaydi; u syujet, timsol va takrorlanuvchi motivlar orqali o‘quvchini ma’no yaratish jarayoniga jalb etadi (1).

“Ozod” romanida esa neomifologik qurilishning muhim belgisi — sinov va tanlov motividir. Asar qahramoni tashqi voqealar bilan bir qatorda o‘zining ichki cheklovlari, istaklari va qo‘rquvlari bilan to‘qnashadi. Uning yo‘li oddiy sarguzasht emas, balki shaxsiyatning yangilanishi sifatida talqin qilinadi. Qadimiy miflarda qahramonning safarga chiqishi, sinovlardan o‘tishi va yangi maqomga ega bo‘lishi kabi model zamonaviy psixologik mazmun bilan to‘ldiriladi. Shu jihatdan “Ozod”dagi mifopoetik struktura qahramonning ichki ozodlikka erishish jarayonini ifodalashga xizmat qiladi (2,5).

Adib poetikasida makon ham faol semantik kategoriya hisoblanadi. Sahro, bog‘, yo‘l, chegara, uy va noma’lum hududlar qahramon ruhiyatining turli holatlarini ifodalaydi. Xususan, “Bog‘i Eram”da bog‘ timsoli nafaqat go‘zallik va orom makoni, balki yo‘qotilgan uyg‘unlikni tiklash istagining ramzi sifatida ishlaydi. Sharq madaniyatida bog‘ ko‘pincha tartib, osoyishtalik va ideal hayot bilan bog‘langan. Isajon Sulton ushbu an’anaviy semantikani zamonaviy insonning ichki bo‘linishi, xotira va orzu bilan bog‘lab, yangi poetik mazmunga ega qiladi (3).

Neomifologizmning yana bir xususiyati — arxetipik obrazlarning individual xarakter bilan qo‘shilib ketishidir. Adib qahramonlarini faqat ma’lum ijtimoiy muhit vakili sifatida emas, balki qadimdan takrorlanib keladigan ruhiy vaziyatlarning zamonaviy tashuvchisi sifatida ko‘rsatadi. Darbadar, yo‘lovchi, izlovchi, ona, bog‘bon yoki musofir kabi obrazlar o‘zlarining konkret syujet vazifasidan tashqari, umumiy madaniy xotirani uyg‘otadi. Bunday yondashuv asarning badiiy sig‘imini oshiradi va bir obrazda bir nechta ma’no qatlamining faol bo‘lishiga imkon yaratadi (4,5).

Isajon Sulton nasrida folklor unsurlari ham aynan zamonaviylashtirilgan poetik funksiyada qo‘llanadi. Rivoyatga xos takror, tush va bashorat motivlari, mo‘jizaviy yoki tushuntirib bo‘lmaydigan holatlar real voqelik bilan yonma-yon keladi. Biroq ular realizmni inkor qilmaydi; aksincha, inson tajribasining mantiq bilan to‘liq izohlab bo‘lmaydigan qatlamlarini ochadi. Shu sababli adibning neomifologizmi fantastik hodisaga qiziqishdan ko‘ra ko‘proq ma’naviy haqiqatni ramziy shaklda ifodalashga qaratilgan. Zamonaviy afsona poetikasining kuchi ham shunda: u tarixiy, psixologik va falsafiy qatlamlarni bitta obraz yoki motiv atrofida birlashtira oladi (1,3,4).

Bunday poetik tizimda o‘quvchi passiv kuzatuvchi bo‘lib qolmaydi. Ramz va ishoralar aniq yakuniy hukm bermagani uchun ma’no o‘quvchi tomonidan qayta tiklanadi. Zamonaviy nasrning ko‘pqatlamliligi aynan shu interpretativ faollik bilan belgilanadi. D. Quronov badiiy obraz va syujetning ma’no yaratish imkoniyatlarini adabiy asar strukturasi bilan uzviy bog‘liq holda talqin qiladi; bu nazariy qarashlar Isajon Sulton prozasidagi ramziy qurilishni tahlil qilishda metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi (4). Umarali Normatovning yangi o‘zbek adabiyotiga oid kuzatishlarida ham zamonaviy prozada inson tafakkuri va ruhiy tajribasini yangicha shakllarda ifodalashga intilish muhim tendensiya sifatida qayd etiladi (5).

XULOSA

Zamonaviy o‘zbek nasrida neomifologizm badiiy tafakkurning eskilikka qaytishi emas, balki an’anaviy mifologik va folklor kodlarini yangi hayotiy mazmun bilan qayta ishlash usulidir. Isajon Sulton asarlarida bu jarayon badiiy vaqtning ko‘pqatlamli qurilishi, ramziy makon, arxetipik obraz, yo‘l va sinov motivlari hamda tarixiy-madaniy xotiraning zamonaviy qahramon ruhiyati bilan qo‘shilishida yaqqol ko‘rinadi. “Boqiy darbadar”da darbadarlik insoniyatning ma’naviy izlanishiga aylansa, “Ozod”da safar ichki erkinlik sari harakatni, “Bog‘i Eram”da bog‘ esa yo‘qotilgan uyg‘unlikni qayta topish istagini bildiradi (1,2,3).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Shunday qilib, Isajon Sulton prozasidagi zamonaviy afsona tayyor mifni ko‘chirish emas, balki mifning poetik imkoniyatlarini yangi ruhiy va ijtimoiy muammolarni anglash uchun qayta tashkil etishdir. Bu xususiyat adib ijodining falsafiy ko‘lamini kengaytiradi, o‘zbek nasrida ramziy tafakkur va ko‘pqatlamli badiiy strukturaning rivojlanishiga xizmat qiladi. Neomifologik yondashuv orqali yozuvchi milliy madaniy xotira bilan zamonaviy shaxs tajribasini bitta badiiy maydonda tutashtira oladi.

ADABIYOTLAR:

1. Sulton, I. (2011). Boqiy darbadar: roman va hikoyalar. Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti.
2. Sulton, I. (2012). Ozod: roman va hikoyalar. Toshkent: Sharq nashriyoti.
3. Sulton, I. (2015). Bog‘i Eram: qissa va hikoyalar. Toshkent: Sharq nashriyoti.
4. Quronov, D. (2018). Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent: Akademnashr.
5. Normatov, U. (2007). Yangi o‘zbek adabiyoti. Toshkent.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.